

Czesław Chowaniec
Historia twierdzy stanisławowskiej
(1662–1812)

Redakcja naukowa:

Myrosław Wołoszczuk
Norbert Mika
Zenowij Fedunkiw

Iwano-Frankiwnsk 2018

Czesław Chowaniec

Historia twierdzy stanisławowskiej
(1662–1812)

Wydawca

Centrum Kultury Polskiej i Dialogu Europejskiego w Iwano-Frankiwsku

Recenzenci

prof. dr hab. Iwan Monolatij
dr Witalij Nagirnyj
dr Adam A. Ostanek

Tłumaczenia językowe oraz redakcja filologiczna

Marcin Cyran, Sergij Dubczak, Iwona Galas, Julia Hałuszczak, Ewa Koczwarą,
Andrij Nosenko, Andrij Stasiuk, Iryna Tymar

Projekt okładki

Jarosław Sosnowski

Skład i łamanie

Myrosław Wołoszczuk

Druk – LADEX

© Copyright by CKPiDE

© Copyright by Myrosław Wołoszczuk

© Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka, Wydział historii, nauk
politycznych oraz stosunków międzynarodowych

© Centrum Studiorum Mediaevalium

© Centrum Studiów Historycznych w Warszawie

Zatwierdzono Radą naukową Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego
im. Wasyla Stefanyka, protokół nr 8 z dnia 30 sierpnia 2018 r.

Pisownia wyrazów a także wszelkie wnioski, opinie i refleksje sformułowane w
opublikowanym tekście są wyrazem poglądów jego autora – Czesława Chowańca

Każda adaptacja, kopiowanie lub przedrukowywanie całości lub fragmentów niniejszej
publikacji jakkolwiek techniką wymaga pisemnej zgody autora i wydawcy

Projekt współfinansowany w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
nad Polonią i Polakami za granicą za pośrednictwem Fundacji Pomoc Polakom na Wschodzie
ISBN 978-966-8233-63-0

Od redakcji

Drogi Czytelniku, oddajemy w Twoje ręce niezwykłą publikację, poświęconą historii twierdzy stanisławowskiej (1662–1812) – fenomenowi miasta Stanisławowa, a obecnie Iwano-Frankiwska, który to historyczny obiekt do tej pory nie doczekał się rzetelnej monografii naukowej¹.

Zabytek o którym mowa, a raczej jego pozostałości, znajdują się obecnie w zapomnieniu i w złym stanie. Opieka nad resztkami umocnień obronnych, niegdyś potężnej twierdzy, a w szczególności – zespołem pałacowym – jest słaba, natomiast wiedza mieszkańców Iwano-Frankiwska na temat dziejów ich „małej ojczyzny” – niewielka. Wynika to między innymi z tego, że na poziomie nauki szkolnej i akademickiej nie porusza się zagadnień związanych z historią miasta i regionu. Jak słusznie zauważył jeden ze współczesnych lokalnych badaczy – Iwan Monołatij – odnosząc się do stanu studiów nad Stanisławowem, „[...] ważnie tutaj byłoby naprawdę opisanie, a nie przepisanie historii miasta (jak często widzimy w publikacjach prasowych i „poważnych” wydaniach, wydrukowanych za pieniądze podatników, których nikt nigdy nie recenzował...)”². Bezdiskusyjny bowiem pozostaje tutaj fakt, że na rynku wydawniczym ukazują się publikacje powierzchowne, stanowiące nierzadko kompilację różnych materiałów, „przenoszonych” z jednego wydania do drugiego. Nie pozostaje to oczywiście bez wpływu na rzeczywisty stan wiedzy mieszkańców o historii swego regionu.

Ważne jest więc tutaj, aby sięgnąć do autentycznych źródeł. O perspektywach i potencjale pracy poszukiwawczej w zagranicznych archiwach świadczyć może choćby cała seria specjalistycznych publikacji o historii poszczególnych miast i wsi Przykarpacia, w szczególności Śniatyna i okolic³, Czernelicy⁴, Halicza⁵, Horodenki⁶, Czortowca⁷, Maniawy⁸ etc., które ostatnio pojawiły się na rynku wydawniczym.

¹ *Станиславівська фортеця: Збірник статей*, упор. І. Бондарев, З. Федунків, Івано-Франківськ 2010, [Серія: *Моє місто*, вип. 26].

² І. Monołatij, *Діри пам'яті. Як пам'ятаючи, місто забуває*, Івано-Франківськ 2017, с. 110.

³ П. Сіреджук, *Інвентар Снятинського староства 1752 р.*, Косів 2015.

⁴ *Чернелицький замок. Будівництво. Функціонування. Реконструкція*, „Пам'ятки України”, 2015 (липень – вересень), № 7–9.

⁵ А. Гощинський, *Галицький замок у світлі інвентарю Галицького староства 1767 р.*, [w:] *Галич : збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 1, Івано-Франківськ, 2016, с. 137–147; В. Нагірний, *Невідомий план Галицького замку Антонія Геєгерштайна*, [w:] *Галич : збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 1, Івано-Франківськ 2016, с. 148–154; Idem, *Галич на акварелях Наполеона Орди*, [w:] *Галич : збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 2, Івано-Франківськ 2017, с. 207–212.

Odnaleziony i wprowadzony za sprawą niniejszej publikacji do środowiska naukowego unikalny materiał źródłowy, wyszedł spod pióra Czesława Chowańca, który to badacz historii urodził się przed I wojną światową w austro-węgierskim wówczas Stanisławowie, a którego los w życiu codziennym i naukowym był ściśle związany nie tylko z Polakami, ale również z innymi narodami regionu – z Ukraińcami, Żydami, a także z Niemcami i Ormianami.

Postać Czesława Chowańca na tle epoki

Czesław Chowaniec przyszedł na świat 29 czerwca 1899 roku w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankiwnsk na Ukrainie)⁹, jako trzecie dziecko rodziców Stanisława i Sabiny. Rodzina Chowańców zaliczała się do znanych w mieście. Ojciec był właścicielem drukarni, która wydawała poczytny wówczas *Kurier Stanisławowski*¹⁰.

Pierwsze lata nauki Czesław spędził w szkole powszechnej, później natomiast, za przykładem swoich braci, rozpoczął w roku 1909 naukę w I Gimnazjum w Stanisławowie¹¹. Podczas nauki, z różnych powodów, przebywał we Francji, jak również w Austrii, gdzie uczęszczał do polskiego gimnazjum w Wiedniu. Pomimo wybuchu I wojny światowej z powodzeniem ukończył gimnazjum i podjął studia historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Wziął wówczas udział w militarnych zmaganiach o to miasto po polskiej stronie (1918), a także walczył z bolszewikami w wojnie sowiecko-polskiej (1920–1921). W roku 1920 młody Czesław Chowaniec przeprowadził się do Krakowa, gdzie studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tam też, pod opieką naukową profesora Władysława

⁶ В. Нагірний, *Австрійські плани Городенки з 1806 року*, „Ямгорів”, вип. 27, 2016, с. 115–118.

⁷ *Град над Сагою: Літопис села Чортовець*, автори Л. Соловка, Б. Купчинський, М. Кучірка, В. Чернописький; за ред. О. Жерноклеєва, Київ 2017.

⁸ *Великий скит у Карпатах*: у 3-х т., за ред. М. Кугутяка, т. 1–3, Івано-Франківськ 2013–2017.

⁹ W niektórych publikacjach można się spotkać z datą urodzin – 29 stycznia 1899 roku, por. H. Winnicka, *Chowaniec Czesław*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 81.

¹⁰ M. Pawłowiczowa, *Drukarnia Chowańców w Stanisławowie na tle rozwoju typografii w Stanisławowie*, [w:] *Leopolis ubique praesens. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995–2008*, red. K. Stafińska i A. Chlipalski, Kraków 2009, s. 65–69.

¹¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. Gimnazjum I. z polskim językiem wykładowym w Stanisławowie za rok szkolny 1909–10*, Stanisławów 1910, s. 95.

Konopczyńskiego (1880–1952), przygotował dysertację, w oparciu o którą w 1925 roku uzyskał stopień doktora¹².

Po studiach młody historyk wrócił do Stanisławowa. Ponieważ rodzina dysponowała większymi środkami finansowymi, Chowaniec, czerpiąc obfitą garścią z domowego budżetu, od lat 20-tych prowadził samodzielne poszukiwania naukowe, skoncentrowane wokół historii swojego ojczystego regionu i miasta. Stan badań, gdy chodzi o tamtejsze dzieje lokalne, był daleki od doskonałości. Do czasu pojawienia się Czesława Chowańca opublikowano zaledwie kilka wartościowych prac na temat przeszłości Stanisławowa i jego zabytków, między innymi autorstwa o. Sadoka Barączka (1858) i Alojzego Szarłowskiego (1887), a także parę, bynajmniej niepozbawionych błędów, esejów Franciszka Waligórskiego (1854) i Antoniego Schneidera (1869)¹³.

Chowaniec postawił sobie za cel radykalną zmianę istniejącej na tym polu sytuacji. Materialnie niezależny, mógł sobie pozwolić na kosztowne kwerendy naukowe w krajowych i zagranicznych archiwach i bibliotekach. Zbierając materiał, młody historyk wykazywał się intuicją badawczą i dobrym przygotowaniem. Zawdzięczał to bez wątpienia własnym zdolnościom i wykształceniu, jakie nabył w gimnazjach w Stanisławowie i w Wiedniu, a także w czasie studiów we Lwowie i Krakowie.

Debiutował serią krótkich artykułów na temat historii miasta, publikowanych od 1926 roku na łamach wspomnianego już wcześniej *Kuriera Stanisławowskiego*. Udowodnił wówczas, że pierwsza konstrukcja forteczna Stanisławowa pojawiła się w 1661 roku w pobliżu wsi Zabłotów. W innym artykule, poświęconym ratuszowi, naukowiec prześledził zmiany architektoniczne w strukturze budynku, ukazując trzy etapy jego przebudowy¹⁴. Przybliżył również czytelnikom, mający miejsce w roku 1679, epizod dotyczący nieudanego ataku na miasto jednostek tatarskich, działających u boku armii tureckiej. Badacz opublikował ten esej także w formie osobnej odbitki. W *Kurierze Stanisławowskim* Czesław Chowaniec wydał drukiem, przetłumaczone na język polski, przywileje dla Stanisławowa z czasów Jędrzeja Potockiego, w tym tekst najstarszego dokumentu z marca 1662 r. (chodzi o przywilej króla Jana Kazimierza w sprawie organizacji

¹² Zob. Cz. Chowaniec, *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r.*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 4, 1931, z. 1, s. 1–118.

¹³ *200-letnia rocznica zgonu śp. Andrzeja Potockiego, założyciela miasta Stanisławowa*, „Kurier Stanisławowski”, 1891, № 251 z 18 I.

¹⁴ Zob. Ч. Хованець, *З історії Станиславівської ратуші*, [w:] *Станиславівські ратуші: збірник статей*, упор. І. Бондарев, Івано-Франківськ, 2011, с. 6–14.

jarmarków i targów), a także całą treść przywileju swobód dla miejscowej społeczności Żydów i Rusinów.

W okresie międzywojennym istotne miejsce w pracach uczonego zajmowała również kwestia ormiańska. O lokalnej społeczności ormiańskiej z XVII–XVIII wieku Chowaniec opublikował niewielką książkę, uzupełnioną o ważne aneksy i materiały ilustracyjne. Historyk wniósł znaczny wkład do wydania drukiem Księgi Pamiątkowej I Państwowego Gimnazjum w Stanisławowie, redagując i uporządkowując zebrane teksty. Historię rozwoju szkolnictwa w tym mieście wywodził od funkcjonującej tam wcześniej Akademii Jędrzeja Potockiego oraz Kolegium OO. Jezuitów¹⁵.

Działalność naukowa Chowańca koncentrowała się głównie wokół historycznej przeszłości jego rodzinnej ziemi. Powody były oczywiste. W 1927 roku w Stanisławowie powstał oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, którego aktywnym członkiem był właśnie Chowaniec. Historyk uczestniczył także w uporządkowaniu lokalnych zbiorów archiwalnych i bibliotecznych. Jego wysoki poziom wiedzy i umiejętności spowodował, że w maju 1928 r. został on kierownikiem działu kulturalno-edukacyjnego Regionalnego Komitetu Województwa Stanisławowskiego. Z jego inicjatywy, w grudniu tego roku, miasto zorganizowało wystawę historyczną, przedstawiającą 147 eksponatów (m.in. zrekonstruowaną przez niego makietę twierdzy stanisławowskiej, według stanu z roku 1672). Zarówno dla Chowańca, jak i dla mieszkańców całego miasta, było to wyjątkowo ważne wydarzenie kulturalne¹⁶. Z tego powodu, w końcu 1929 r., historyk otrzymał specjalne podziękowanie miejscowego magistratu¹⁷.

W 1931 roku naukowiec wyjechał z Polski, udając się do pracowni archiwalnych w Paryżu. To pozwoliło mu zetknąć się z tamtejszym ośrodkiem emigracyjnym, jak również połączyć swój los z miejscowym środowiskiem intelektualnym, zwłaszcza skupionym wokół Biblioteki Polskiej, prowadzonej przez jej ówczesnego dyrektora Franciszka Pułaskiego¹⁸. Warto nadmienić, że po latach w tej właśnie instytucji Chowaniec pracował jako archiwista, a pod koniec życia kierował biblioteką.

Badając niektóre aspekty historii rodzinnego miasta i ziemi, naukowiec zaczął przygotowywać do druku książkę poświęconą historii Stanisławowa, a w szczególności jego najważniejszego obiektu – twierdzy

¹⁵ Zob. Bibliografia prac Czesława Chowańca, dotycząca dziejów Stanisławowa.

¹⁶ *Wystawa historyczna miasta Stanisławowa*, „Kurier Stanisławowski”, 1929, № 437 z 2 XII.

¹⁷ *Kronika*, „Kurier Stanisławowski”, 1929, № 489 z 1 XII.

¹⁸ T. Skrzyński, *Czesław Chowaniec jako historyk (w świetle materiałów archiwalnych, zgromadzonych w Bibliotece Polskiej w Paryżu)*, „Studia Historyczne”, R. 55, 2012, z. 3–4, s. 378.

z lat 1662–1812. Miała to być jedna z poważniejszych prac w jego działalności naukowej. Nie wiadomo dlaczego autor ostatecznie wstrzymał jej publikację. Prawdopodobnie wpływ na taki stan rzeczy miał fakt, że równolegle zajmował się również badaniami nad swoją najbardziej ulubioną epoką w dziejach Polski – czasami króla Jana III Sobieskiego (zebrane materiały do tej pory znajdują się w Bibliotece Polskiej w Paryżu). Mogły także zadecydować sprawy osobiste. W 1938 roku książka miała być ukończona i wydana drukiem w serii *Architectura Militaris*. Korespondencja z Zakładem Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej o warunkach jej publikacji trwała jednak aż do roku 1939¹⁹. Niestety, los nie był przychylny pracy historyka przygotowywanej z tak wielkim mozołem. W wyniku ataku Niemiec hitlerowskich na Polskę cały nakład został zniszczony przez jeden z nalotów lotniczych, a w 1940 r. naukowiec stracił prawie całą prywatną bibliotekę²⁰. Wyjaśnia to w jakiś sposób brak późniejszych prób autora powrotu do sprawy publikacji książki, już po zakończeniu II wojny światowej.

Okres wojenny przyniósł poważne zmiany w karierze Czesława Chowańca. Jego wyjazd w 1939 roku okazał się być podróżą w jedną stronę. Najpierw służył w polskich oddziałach we Francji, a po okupacji tego kraju w czerwcu 1940 r. i krótkotrwałej niewoli rozpoczął działalność w tamtejszym ruchu oporu. W 1944 roku, po wyzwoleniu Paryża, aktywnie włączył się do sprawy odbudowy Biblioteki Polskiej, splądrowanej przez nazistów. Jego zainteresowania naukowe zaczęły się odtąd koncentrować nad dziejami emigracji (jej początki ustalił na 1031 rok, czyli od momentu wyjazdu z Polski króla Mieszka II)²¹. Tylko sporadycznie powracał do swoich wcześniejszych zainteresowań, dotyczących historii XVII–XVIII wieku. W okresie powojennym publikował głównie na łamach *Tek Historycznych* oraz *Syreny – Dodatku Literacko-Naukowego*.

„Zaskakuje – jak pisał Tomasz Skrzyński – że mimo ocalenia materiałów warsztatowych do monografii o Stanisławowie nie odtworzył zniszczonego rękopisu przyszłej książki”²². W jego literackiej spuściźnie pozostał jedynie nie najlepszy brudnopis tej pracy.

Odmawiając repatriacji do Polski, historyk-emigrant utrzymywał kontakt z rodziną osiadłą w Krakowie, jednak wyłącznie korespondencyjny. W 1956 roku po śmierci dyrektora Biblioteki Polskiej w Paryżu,

¹⁹ Zob. Aneksy. III. Korespondencja prywatna autora z lat 1938–1939, dotycząca spraw związanych z przygotowaniem książki do druku. Aneksy 1–5.

²⁰ T. Skrzyński, *Czesław Chowaniec jako historyk*, s. 378.

²¹ *Ibid.*, s. 384.

²² *Ibid.*, s. 378.

Franciszka Pułaskiego, to właśnie on na osiem lat zajął jego miejsce w 1964 r., kierując ośrodkiem aż do swojej śmierci. W okresie tym zorganizował kilkadziesiąt wystaw historycznych, a także badał polską kartografię²³. Skończywszy niemal 69 lat, Czesław Chowaniec zmarł w dniu 22 marca 1968 roku w Paryżu i pochowany został na pobliskim polskim cmentarzu Montmorency²⁴.

Chowaniec należał do grupy tych naukowców, którzy dużo pisali, ale stosunkowo niewiele publikowali. Prawdopodobnie też z tego powodu uwaga współczesnych badaczy historiografii nie jest skierowana na jego osiągnięcia. Z drugiej strony, działalność polskich ośrodków kultury i nauki na emigracji, w szczególności w Paryżu, była poddawana rygorystycznej cenzurze w komunistycznej Polsce, co także nie pozostało bez wpływu na znajomość jego publikacji nad Wisłą i Odrą.

Odkrywanie materiałów, ich lokalizacja, zawartość i wartość naukowa

Na obecność literackiej spuścizny po Czesławie Chowańcu w Bibliotece Polskiej w Paryżu, uwagę zwrócili pracownicy Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, dr hab. Janusz Pezda i dr Witalij Nagirnyj, już w 2012 roku. Pomocniczym materiałem do poszukiwań rękopisów był artykuł Tomasza Skrzyńskiego pt. *Czesław Chowaniec jako historyk* – jeden z nielicznych opublikowanych dziś życiorysów autora *Historii twierdzy stanisławowskiej*²⁵. Same rękopisy zostały rozpoznane i opracowywane przez piszących niniejsze słowa podczas kwerendy w Paryżu jesienią 2015 r.*

Zespoły archiwalne, obejmujące wymieniony materiał, zgodnie z sygnaturami biblioteki (*Biblioteka Polska w Paryżu* – BPP), są numerowane „akc 6358, 1”; „akc 6358, 2”; „akc 6358, 3”; „akc 6363, 11–15”; „akc 6368, 1”; „akc 6368, 2”; „akc 6368, 3”; „akc 6368, 4”; „akc 6368, 5”; „akc 6372, 1–3”; „akc 6372, 4” oraz „akc 6372 5–6”. Dokumenty w nich umieszczone można podzielić na maszynopis (nie ma części pierwszego rozdziału książki), niekompletny rękopis książki (dwa osobne zeszyty za-

²³ Ibid., s. 381–387.

²⁴ *Cmentarz polski w Montmorency*, oprac. J. Skowronek oraz A. Bochenek, M. Cichowski i K. Filipow, Warszawa 1986, s. 134.

²⁵ T. Skrzyński, *Czesław Chowaniec jako historyk*. Należy także wspomnieć prace: H. Winnicka, *Chowaniec Czesław*, s. 81; R. Stobiecki, *Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 roku*, Poznań 2005, s. 66, 72, 77, 103, 111–112, 115.

* Słowa podziękowania kierujemy do *Foundation maison des sciences de l'homme* (Paryż, Francja) za możliwość prowadzenia badań.

wierające jedynie materiał z rozdziałów III–IV), notatki autora (wyciągi, kopie źródeł, wyniki kwerend archiwalnych i bibliotecznych, dyskusje z innymi badaczami historii Stanisławowa, wykonane zarówno prostym ołówkiem²⁶, jak i atramentem), materiały ilustracyjne (mapy, diagramy, rysunki, ilustracje, tabele), a także korespondencja Czesława Chowańca z różnymi instytucjami. Zgromadzony materiał zawiera różnego rodzaju teksty, napisane głównie w języku polskim, ale także francuskim, włoskim, niemieckim, łacińskim, jak również transliterowane z języka ukraińskiego prace niektórych historyków (w szczególności Antina Petruszewycza²⁷, Stepana Tomaszewskiego²⁸, Bohdana Barwińskiego²⁹, Iwana Krypiakewycza³⁰). Łączna liczba wykonanych, w trakcie wspomnianej wyżej kwerendy, zdjęć całości odnalezionego materiału, sięga blisko 3000 sztuk.

Niewątpliwie rękopiśmienny zbiór Biblioteki Polskiej w Paryżu, o którym mowa, jest cenny również, gdy chodzi badania innych tematów, aniżeli tylko dzieje twierdzy stanisławowskiej*. Dla przykładu, w niniejszej książce nie znalazła się ciekawa prywatna korespondencja szlachecka z czasu konfederacji galicyjskiej z 1764 roku, a to z tego powodu, że twierdza stanisławowska wspomniana jest w niej tylko marginalnie³¹. W tym miejscu należy powtórzyć słowa Czesława Chowańca, który wspominał, że jego zamiarem nie jest przygotowywanie historii całego miasta Stanisławowa, a jedynie miejscowej twierdzy.

*Czas przygotowania pracy, wykorzystywana przez autora literatura.
Praca ze źródłami*

W swojej *Historii twierdzy stanisławowskiej (1662–1812)* Czesław Chowaniec użył dużej palety opublikowanych i nieopublikowanych materi-

²⁶ Wydaje się, że Cz. Chowaniec zapisywał ołówkiem notatki na „brudno”, natomiast piórem – już ostateczną wersję, a często całe fragmenty dokumentów historycznych albo ich pełny tekst. Notatki ołówkiem były bardzo trudne do odczytania, nie tylko ze względu na pismo, ale i stan zachowania się manuskryptu.

²⁷ А. Петрушевич, *Сводная Галицко-Русская летопись 1600–1700*, Львовъ 1874, с. 313–314.

²⁸ С. Томашівський, *Угорщина і Польща на початку XVIII ст.*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, т. 85, 1908, с. 77.

²⁹ Б. Барвінський, *До побуту Ганни*, [w:] *Ювілейний збірник на пошану Академіка Михайла Сергійовича Грушевського*, т. 1, Київ 1928, с. 234–240.

³⁰ І. Крип'якевич, *Жерела до історії України-Руси*, т. 4–5, Львів 1908.

* Bezprecedensowym jest tutaj wybór zarysów o Galicji i Ziemi galicyjskiej z XVII–XVIII wieku z jej licznymi miastami (Horodenka, Kałuszem, Kołomyją, Mariampolem (teraz – Jezupol), Śniatyniem, Tuśmienicą atc.) i wioskami, każda z których może odkryć wiele nowego w swojej historii.

³¹ Biblioteka Polska w Paryżu [dalej: BPP], акс 6358, 1.

ałów, z których czerpał informacje. Poważnym problemem jednak pozostaje sprawdzenie zawartości przypisów w samym maszynopisie pracy. Chodzi między innymi o kwestię ustalenia autora publikacji, z której Chowaniec korzystał, a także systematyzację poszczególnych sygnatur rękopisów i różnych fragmentów zespołów archiwalnych.

Spośród źródeł, po które sięgał autor niniejszej publikacji, można wyraźnie wyodrębnić wydane drukiem, a także – jak się wydaje – również nieznane do 1968 roku materiały archiwalne. Należą do nich często cytowane przez Chowańca fragmenty z różnojęzycznych (łacińskich, polskich, francuskich itd.) rękopisów *Biblioteki Jagiellońskiej*, *Akademii Umiejętności*, *Archiwum Czartoryskich* (większość materiałów) oraz z *Archiwum Miejskiego* w Krakowie (w szczególności *Teki Naruszewicza*, *kolekcja Rusieckich* itp.), jak również *Archiwum Potockich* w Łańcucie. Ważne miejsce w heurystycznej pracy autora zajęły rękopisy z kolekcji *Biblioteki i Archiwum Ossolińskich* we Lwowie. Tam właśnie Czesław Chowaniec znalazł archiwalia katolickiej parafii w Stanisławowie, w szczególności *metryki*, a także *wpisy aktowe* o charakterze karnym z XVIII wieku. Wykorzystał ponadto rękopiśmienną *Historię obwodowego miasta Stanisławowa w Galicji w r. 1847*, autorstwa M. Grzybowicza, znaną wśród materiałów przejętych z tamtejszego archiwum miejskiego³². Od roku 1931 Cz. Chowaniec prowadził poszukiwania w zasobach *Biblioteki Polskiej* w Paryżu³³, otrzymał również dostęp do materiałów Krajowego Głównego Archiwum w Dreźnie (*Landeshauptarchiv Dresden*) oraz Archiwum Wojskowego w Wiedniu (*Kriegsarchiv Wien*). Autor czerpał także obfitą garścią z bogatych zbiorów Archiwum Bernardynów i Muzeum Narodowego im. Króla Jana III we Lwowie.

Gdy chodzi o źródła publikowane, naukowiec sięgał po *Akta grodzkie i ziemskie*³⁴, *Źródła dziejowe*³⁵ różnego rodzaju metryki, kodeksy dyplomatyczne, w szczególności monumentalne dzieło Augustyna Theinera³⁶, a także wymienione wyżej prace A. Petruszewycza, I. Krypiakewycza

³² M. Grzybowicz, *Historia obwodowego miasta Stanisławowa w Galicji w r 1847*, rkps. w arch. miasta. Zob. też ukraińskojęzyczne wydanie: M. Грибович, *Історія окружного міста Станіславова в Галичині в 1847 р.* [Текст], переклад з пол. І. Бондарев, Івано-Франківськ 2007.

³³ T. Skrzyński, *Czesław Chowaniec jako historyk*, s. 372.

³⁴ Zob. na przykład: *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej y Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie*, przedmowa O. Pietruski, X. Liske, t. 12, Lwów 1887.

³⁵ Zob. na przykład: *Ziemie ruskie: Ruś Czerwona, opisana przez A. Jabłonowskiego*, [w:] *Źródła Dziejowe*, t. 18, Warszawa 1902.

³⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabularis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, t. 3 : a Sixto PP. V usque ad Innocentium PP. XII. 1585–1695, Romae 1863.

i innych. Nie sposób tutaj pominąć wykorzystywanych *Listów Katarzyny z Potockich Kossakowskiej, kasztelanowej kamieńskiej*³⁷, a także *Księgi spraw ormiańskich, 1761–1779*. Autor nie wahał się odwoływać również do gazet i periodyków, na przykład *Kuriera Stanisławskiego, Kuriera Polskiego, Gwiazdy Galicyjskiej* (zob. w tekście). W pracy wykorzystano ponadto ciekawe materiały kartograficzne.

Osobną kopalnią informacji były dla Cz. Chowańca prace (według chronologii pojawiania się na rynku wydawniczym) Jeana Louisa d'Usson Bonnaca³⁸, Louisa Feliksa de Keralio³⁹, Alojzego Szarłowskiego⁴⁰, Józefa Hammera⁴¹, Ernesta Hermana⁴², Sadoka Barącz⁴³, Henryka Schmitta⁴⁴, Feliksa Lewickiego⁴⁵, Aleksandra Czołowskiego (którego znał osobiście i z którego metodyki badań oraz materiałów korzystał)⁴⁶, Stanisława Schnür-Pepłowskiego⁴⁷, Nikolae Jorga⁴⁸, Stanisława Zaleskiego⁴⁹, Franciszka Gawrońskiego⁵⁰, Bobiego Petroffa⁵¹, Justyna Sokulskiego⁵², Wacława Mejbauma⁵³, Kazimierza Morawskiego⁵⁴, Henryka Cepnika⁵⁵ i innych.

³⁷ *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej, kasztelanowej kamieńskiej, 1754–1800*, wyd. K. Waliszewski, Poznań 1883.

³⁸ J. Bonnac, *Histoire intéressante, ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle*, Hambourg 1756.

³⁹ L.-F. Kéralio, *Histoire de la guerre des Russes et des Impériaux contre les Turcs en 1736, 1737, 1738, 1739, et de la paix de Belgrade qui la termina, avec des cartes et plans nécessaires*, t. 1–2, Paris 1780, s. 119–122.

⁴⁰ A. Szarłowski, *Rys historyczny miasta Stanisławowa*, Stanisławów 1887; Idem, *Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887.

⁴¹ J. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanische Reiches*, Bd. 3, Pest 1835.

⁴² E. Hermann, *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches*, Leipzig 1843.

⁴³ S. Barącz, *Pamiętnik dziejów Polskich*, Lwów 1855; Idem, *Dzieje klasztorów WW. OO Dominikanów w Podkamieniu*, Tarnopol 1870.

⁴⁴ H. Schmitt, *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, t. 1–4, Lwów 1868–1880.

⁴⁵ F. Lewicki, *Oblężenie Stanisławowa przez Moskali w 1739 r. (Obrazek historyczny)*, Stanisławów 1879.

⁴⁶ Zob. A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdzy na Rusi Halickiej*, Lwów 1892, a także inne prace tego historyka.

⁴⁷ St. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicyi (1772–1862)*, Lwów 1895.

⁴⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. 1, București 1895.

⁴⁹ St. Załęski, *OO Jezuici w Stanisławowie: szkic historyczny*, Nowy Sącz 1896.

⁵⁰ F. Gawroński, *Historia ruchów hajdamackich*, t. 1, Lwów 1899.

⁵¹ B. Petroff, *Die Politik Friedrich Augusts II. von Sachsen, Königs von Polen, während des Türkenkrieges 1736–39*, Leipzig 1902.

⁵² J. Sokulski, *Stanisławów w r. 1809. Szkic historyczny*, Stanisławów 1908.

⁵³ W. Mejbaum, *O tron Stanisława Augusta*, Lwów 1918.

⁵⁴ K. Morawski, *Studia i szkice z ery Sasów i Stanisławów*, Poznań 1935.

W części wstępnej monografii autor wspomniał o wkładzie poprzedników w badania twierdzy stanisławowskiej. Z perspektywy czasu należy jednak zauważyć, że to właśnie Czesław Chowaniec, ze względu na wykorzystanie imponującej liczby źródeł i opracowań, wcześniej nieznanych przeciętnemu czytelnikowi, a nawet specjalistom, włożył olbrzymi wkład w odtwarzanie dziejów dawnego Stanisławowa, przewyższając tym samym dokonania tych, których tak pozytywnie oceniał.

Rzuca się jednak w oczy to, że w procesie gromadzenia materiałów potrzebnych do powstania niniejszej książki partycypowały również inne osoby (podobno z najbliższego kręgu Chowańca). Jest to zauważalne po odmiennym charakterze pisma oraz stylu prowadzenia notatek i wyciągów z materiału archiwalnego*.

Metodologia Czesława Chowańca

Choć historia twierdzy stanisławowskiej została napisana pod koniec lat trzydziestych XX wieku, nie straciła nic ze swojej aktualności, przewyższając jakością wszystkie podobne tematycznie prace, gdy chodzi o dzieje tego obiektu, wydane do początku XXI wieku. Na uwagę więc zasługuje warsztat i przygotowanie metodologiczne autora.

Zasady pracy ze źródłami ukazuje w szczególności,teczka „BPP, akc 6372, 4”, w której wśród napisanych na brudno ołówkiem odręcznych notatek, widoczne są etapy jego pracy heurystycznej, charakter selekcji i filtrowania źródeł, ich strukturyzację i klasyfikację oraz systematyzację, według zasad wybranych przez historyka. Widoczna jest logika pracy z zespołami archiwalnymi i korpusem opublikowanych materiałów, gdzie za nazwą odrębnej instytucji (na przykład, *Jagiellonka* lub *Biblioteka Jagiellońska*) – widoczny jest porządek numerologiczny lub chronologiczny używanych dokumentów (na przykład, *Rkp. 1351, Rkp. 1352, Rkp. 1353* itd.). Taki sposób prezentowania wypisek archiwalnych pomaga czytelnikowi „sprawdzić” dokładność prowadzonej przez Czesława Chowańca kwerendy w wyżej wymienionych instytucjach (choć, szczerze mówiąc, nie ma chyba powodu wątpić w rzetelność podawanych przez niego informacji).

⁵⁵ Kilka artykułów z gazet o historii miasta H. Cepnika, wydanych w *Kurierze Stanisławowskim* w latach dwudziestych XX wieku, wprowadzone do materiałów Czesława Chowańca pod sygnaturą BPP, akc 6368, 1.

* Oczywiście można by przypuszczać, że Cz. Chowaniec cenniejsze fragmenty notatek prowadził rzetelniej, zrozumiale i bez skrótów, przepisując treść lub fragmenty na przykład najważniejszych źródeł. Jednak, zestawienie oddzielnie wziętych zapisków, świadczy, wg nas, o zbiorowym opracowaniu materiałów.

Dla własnej wygody naukowiec robił wypisy na kilka sposobów, atramentem, na arkuszach o różnych rozmiarach (czasem były to wąskie paski papieru, wyrwane z notesów, czasem arkusze formatu A4 i A5 itp.), na których, z upływem czasu, litery i cyfry częściowo traciły wyrazistość, a tym samym trudno je odczytać. Warto zauważyć, że nie zawsze posługiwał się on językiem polskim, czasami cytował źródło w języku oryginalnym: francuskim, niemieckim i po łacinie. Świadczy to o jego bardzo dobrej znajomości owych języków, co bez wątpienia dodaje autorowi autorytetu, podkreślając jego nabyte umiejętności, jednak nie zawsze pozwala dokładnie zrozumieć tekst, zwłaszcza gdy był on pisany w szybkim tempie. Nie najlepsze było także samo pismo Czesława Chowańca. W tym miejscu warto jednak zauważyć, że dokonując wyciągów ze starych ksiąg, autor najbardziej przykładał się do źródeł pisanych po łacinie i ze szczególną dbałością przygotowywał tabele.

Uwagi do wydanego tekstu

W procesie przygotowania niniejszej książki do druku trzeba było wziąć pod uwagę fakt, że Czesław Chowaniec korzystał z wielu autorów, którzy stosowali różne pisownie na oznaczenie tych samych postaci i zjawisk. Przygotowujący niniejszą publikację do druku, starali się więc ujednoczyć całość tekstu, choć nie zawsze było to możliwe.

Po dokładnym zbadaniu maszynopisu, rękopisów i różnych notatek naukowca, należało zastosować system własnych znaków w celu rozróżnienia tekstu autorskiego Czesława Chowańca od wprowadzonych przez redaktorów niniejszego wydania uzupełnień i wyjaśnień. Były to najczęściej kwadratowe nawiasy. Dla przykładu, nieczytelne miejsca oznaczano jako – [...], uzupełnienia skrótów prezentowano (choć nie zawsze) w formie – kor[onny], wiel[ki] itp., natomiast brakujące imiona uzupełniano w taki sposób – [Dmitrij] Golicyn, zaś nazwiska – Ferdynand [Kettler], inne wersje brzmienia nazwisk – Menżykow [= Menszykow] itd. Decydowano się niekiedy wprowadzać do tekstu – dla jego lepszego zrozumienia – zdania wyjaśniające, co każdorazowo sygnalizowano jako [Aut.]. W sytuacji, gdy pomijano jakiś fragment oryginalnego tekstu, stosowano wielokropki bez nawiasów. Z żalem należy stwierdzić, że w większości przypadków niemożliwe było zrekonstruowanie całości cytowanych przez autora źródeł (on sam przytaczał głównie ich fragmenty).

Przypisy w niniejszej publikacji (zarówno w samym tekście monografii, jak i w aneksach) także dzielą się na autorskie (sporządzone przez Chowańca) i dopisane przez redaktorów niniejszej książki. Autorskie przy-

pisy – niejednokrotnie zachowane w szczątkowej formie – pozostawiono takie, jakie znaleźć można w tekstach z paryskiej spuścizny Cz. Chowańca. Oczywiście niektóre z nich udało się zrekonstruować z pomocą znanych obecnie wydań dokumentów (edycje A. Theinera, I. Krypiakewycza) lub publikacji naukowców, po nadaniu im nowego wyglądu bibliograficznego. Jednak znaczna ich liczba, zwłaszcza odnosząca się do archiwaliów, okazała się niemożliwa do odtworzenia. Wpływ na taki stan rzeczy miał tutaj fakt, że archiwalia, od czasu ukończenia książki przez autora w latach 1938–1939, zmieniły nie tylko lokalizację (na przykład, *Biblioteka Ossolińskich*), ale także sygnaturę, względnie zaginęły w następstwie II wojny światowej, na przykład, materiały z *Landeshauptarchiv Dresden* (Chowaniec określa tę instytucję, jako *Archiwum Drezna*). Los wielu źródeł, które – jak zauważa sam autor – w okresie międzywojennym znajdowały się w Stanisławowie, jest obecnie nieznany. Dlatego z powodu niemożności odtworzenia w całości ich pełnych nazw, postanowiono nie wprowadzać praktycznie żadnych zmian do tekstu autora i jego uwag w przypisach. Całość pracy jest więc zaproponowaną w brudnopisie Czesława Chowańca oryginalną wersją jego pracy o historii twierdzy stanisławowskiej. Zachowany został styl autora, a nawet jego ortografia, oczywiście w miarę możliwości, gdyż używał on maszyny do pisania bez polskich liter, a niektóre fragmenty pisał z błędami ręcznie. Redakcja uszanowała ponadto przedwojenną retorykę Chowańca, która niekiedy różni się od spotykanej obecnie w dziełach współczesnych naukowców, szczególnie gdy chodzi o określenia używane pod adresem sąsiadów. Wszystko to może niekiedy stanowić utrudnienie, gdy chodzi o lekturę tej ciekawej skądinąd pracy, niemniej w pełni oddaje poglądy emigracyjnego autora, ducha epoki i realia, w których pisał swoje dzieło.

Komentarze i przypisy redakcji były wprowadzane głównie w tych miejscach, w których ich obecność była niezbędna i mogła ułatwić czytelnikom ich zrozumienie. Przykładowo, wydarzenia historyczne i niektóre postacie wymienione w pracy (czasami tylko z imienia i nazwiska) otrzymały komentarz w przypisach, oznaczonych kwadratowymi nawiasami. W takich przypadkach sygnalizowano to każdorazowo notatką – *przyp. red.* Oryginalne komentarze Czesława Chowańca nie zawierają żadnych dodatkowych oznaczeń.

Uporządkowane na potrzeby niniejszego wydania, na podstawie bardzo różnych zapisek historyka, aneksy podzielono na trzy części: *I. Materiały do historii Stanisławowa* (45 jednostek), *II. Twierdza Stanisławowska* (50 jednostek), a także *III. Korespondencja prywatna autora z lat 1938–1939, dotycząca spraw związanych z przygotowaniem książki do*

druku (8 jednostek). Wartościowy jest tutaj zwłaszcza materiał źródłowy w języku łacińskim, polskim, niemieckim, francuskim i włoskim, usystematyzowany przy pomocy cyfr np. *Aneks 1*, *Aneks 2* itd. Dopelnieniem całości jest korespondencja Czesława Chowańca z *Zakładem Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej*, jak również inne drobne pisma tego autora, których on sam nie przewidział do druku przed II wojną światową, a wprowadzone zostały do treści pracy przez redaktorów niniejszej publikacji.

Aneksy zawierają podobny system skrótów i znaków, co poprzedzająca je, zasadnicza część pracy. Trudne do odczytania fragmenty tekstu uzupełniano niekiedy wyrazami lub frazami pasującymi do kontekstu zdania, pisanymi kursywą w kwadratowych nawiasach. Przytoczone przez historyka łacińskie teksty źródłowe, w celu zachowania maksymalnej autentyczności, praktycznie nie zostały poddane korekcie redakcyjnej. Stąd brak w nich dopisanych słów i zdań w nawiasach kwadratowych, jak to zrobiono przy uzupełnieniu tekstów autorskich samego Czesława Chowańca. Wyjątek stanowi tutaj obecność niewielkiej ilości nawiasów kwadratowych i półokrągłych w materiale łacińskim, które wykonał wspomniany tu historyk, poza jedynym wstawionym kursywą w środku kwadratowego nawiasu ze znakiem zapytania. W tym przypadku redaktorzy niniejszej publikacji zwracali uwagę na wątpliwości w odczytaniu obcojęzycznego tekstu. Czasami, gdy wydawało się to konieczne, decydowano się na dodatkowy wpis, na przykład – [następują końcowe formuły. – *Cz. Chowaniec*]. Redaktorzy nie uważali za właściwe wyjaśnianie oczywistych skrótów, na przykład *t.zw.*, *etc.*, *złt.* albo *zł.*, *gr.* itp., których znaczenie jest powszechnie znane.

Podsumowując należy stwierdzić, że niniejsza publikacja została przygotowana do druku przez osoby związane z Centrum Studiorum Mediaevalium w Iwano-Frankiwsku, a także Centrum Studiów Historycznych w Warszawie. Różni się też trochę w swej strukturze od przygotowywanego do wydania tekstu Czesława Chowańca z lat 1938–1939 i to nie tylko w części głównej (historia twierdzy), ale i w załączonych aneksach. Jak to już wcześniej powiedziano, czytelnicy mają tutaj do czynienia z syntezą wszystkich materiałów, zebranych przez wspomnianego wcześniej historyka, w tym maszynopisu, odręcznych wypisów źródłowych i korespondencji, odnoszących się do dziejów twierdzy stanisławowskiej.

Powrót do życia *Historii twierdzy stanisławowskiej (1662–1812)*, autorstwa Czesława Chowańca, nie byłby możliwy bez wsparcia stypendialnego *Foundation maison des sciences de l'homme*, a także Marion Fanjat, jak również czynnej pomocy dyrektora programu Marty Craveri (Paryż,

Francja). Wyrazamy też osobne słowa wdzięczności pod adresem dyrekcji Biblioteki Polskiej w Paryżu, a w szczególności kierownika Działu Rękopisów i Archiwów – Ewy Rutkowskiej. Za gościnne przyjęcie i wsparcie podczas badań podziękowanie należy się ponadto państwu Hervé i Lilia Lemoing.

Redaktorzy

Spis treści

Od redakcji	3
Uwagi do pracy o twierdzy Stanisławów	17
ROZDZIAŁ I. NARODZINY MIASTA 1661–1672 rr.	22
I. Wojna turecka 1672 r., – Upadek Kamieńca i znaczenie Stanisławowa w nowej sytuacji wojennej, – Troska sejmu i sejmików, – Sobieski w Stanisławowie, – Rok 1676, – Rola twierdzy w żórawińskiej potrzebie, – Pierwsze oblężenie miasta przez Selim Giereja, – Dennenmark i odsiecz Jana III	22
ROZDZIAŁ II. STRAŻNICA POKUCKICH KRESÓW	45
I. Rozbudowa twierdzy, – Opis Daleyraca, – „Pokucia robur, województwa ruskiego antemuralium”, – Bohater z pod Wiednia, – Miasto hetmańskie i jego rola w dalszej wojnie tureckiej, – Odwiedziny króla Jana, – Śmierć założyciela i jego sukcesorowie	45
ROZDZIAŁ III. MIĘDZY SASEM, SZWEDEM A MOSKALEM	60
I. Stanisławów w początkach XVIII w. – Nowy dziedzic, jego ambicje i plany. – Wojna północna, buława hetmańska i księstwo na Pokuciu	60
II.	67
III. Rok 1712, – Styczniowe narady w obozie benderskim, – Plany, spiski przygotowania do czynu, – Misja Benoëgo na Pokuciu, – Sytuacja na pograniczu, – Nieuwaga wojsk koronnych, – Zdrada śniatynska, – Najazd na Turkuła w Tuczapach, – Wyprawa Grudzińskiego, – Opróżnienie Zadniestrza, – Wkroczenie partyzantów wojewody, – Zajęcie Stanisławowa, – Niepowodzenie planu benderskiego, – Rozbicie Grudzińskiego, likwidacja spisków Ogińskiego na Litwie a Wiśniowieckiego na Podolu, opóźnienie akcji Steinbocka	

na Pomorzu, – Działania zaczepne Sieniawskiego,
– Koncentracja wojsk koronnych, wyprawa na Śniatyn,
– Marsz na fortecę stanisławowską, – Przygotowania do
obrony i oblężenia, – Atakowanie twierdzy, – Kapitulacja,
– Koniec imprezy 83

IV. Nazajutrz po kapitulacji, – Represje Augusta II,
– Konfiskata dóbr stanisławowskich i pod przymusowym
zarządem, – Rządy [Floriana von] Szyllinga,
– Konserwacja fortecy, – Straż nad Zadniestrzem,
– Nowe chmury, – Polityka Porty Ottomańskiej, – Emigracja
benderska w rozbiu, – Próba zaskoczenia fortecy
w 1713 r. – Upadek i likwidacja partji karolińskiej,
– Abdykacja Leszczyńskiego, – Józef Potocki nawiązuje
układy z Augustem, – Przebaczenia, zwrot dóbr i powrót
do Stanisławowa 90

ROZDZIAŁ IV. REZYDENCJA WIELKIEGO HETMANA 94

I. Stan miasta po wojnach szwedzkich, – Józef Potocki
przystępuje do gospodarczej odbudowy, – Jego
współpracownicy, – Uniwersały, organizacja siły zbrojnej,
– Sprowadzenie oo. Jezuitów i ich znaczenie dla odbudowy
miasta, – Reorganizacja szkół, – Reorganizacja władz
miejskich i cechowych etc. – Pobyt Józefa Potockiego
w mieście i troska o rozszerzenie i upiększenie miasta,
– Budowa kościoła Jezuitów, pałacyku Blicht na Belwederze,
Zwierzynca etc. 94

II. Bezkrólewie po Auguście II, – Józef Potocki występuje
na widowie polityczną jako zwolennik Leszczyńskiego,
– Interwencja Moskwy, – Marsz na dobra dziedziczne
wojewody, – Zagrożenie Stanisławowa, – Potocki uznaje
Augusta III królem, – Fortyfikacja Stanisławowa, – Buława
hetmańska, – Na czele antyrosyjskiego stronnictwa,
– Uwężenie Kantemira, – Spisek z Szwecją, i Turcją,
– Sprawa Sinclaira, – Wojna rosyjsko-turecka, – Najazd Pokucia,
– Zemsta Kantemira, – Obrona Stanisławowa 1739 r. 99

III. Dalsze losy hetmana, – Jego wpływ, znaczenie, plany i ambicje, – Wizyta Czartoryskich w Stanisławowie, – Odwiedziny ambasadora francuskiego, – Dalsza rozbudowa i rozwój miasta, – Kolegiata, – oo. Jezuici i ich Kolegium, – oo. Trynitarzy, – Mieszczañstwo i jego złote czasy, – Forteca, garnizon i komendanci, – Straż nad bezpieczeństwem Pokucia i sądy kryminalne, – Kolonizacja Zadniestrza, – Choroba i śmierć hetmana, – Uroczystości pogrzebowe 107

ROZDZIAŁ V.GNIAZDO KONFEDERACKIE 115

I. Stanisław Potocki, wojewoda poznański, – Jego rządy zbarażskie, – Oddalenie dziedzica od Stanisławowa zmienia charakter miasta, – Dziesięciolecie ciszy przed burzą, – Śmierć wojewody, – Małoletni sukcesorzy i rządy opiekuńcze, – Nowa sytuacja w mieście i na Pokuciu, – Nowe postacie, nowe interesy, – Katarzyna z Potockich Kossakowska, – Pani Kasztelanowa dzierżawi klucz stanisławowski, – Jej gospodarka w mieście i pałacu 115

II. Bezkrólewie po Auguście III, – Polityczne ambicje Kossakowskiej, – Plany stanisławowskie hetmana Branickiego po konwokacji, – Konspiracja Kossakowskiej z hetmanami, – Przygotowania polityczne kasztelanowej, – „Dyplomacja” z Dzieduszyckim, – Ostatni zajazd w ziemi halickiej, – Rekonfederacja halicka, – Konfederaci, – Konfederaci opanowują Zadniestrze, – Plany i układy z „emigracją”, – Zamieszanie w obozie Czartoryskich, – Akcja stanisławowska Branickiego i Daszkowa, – Kapitulacja Stanisławowa, – Likwidacja konfederacji, – Okupacja miasta przez Moskwę, – Tułaczka p[ani] Kasztelanowej, – Przed trybunałem, – Koniec dzierżawy 120

III. Stanisławów w latach 1765–1767, – Konfederacja Barska i jej echa na Zadniestrzu, – Plany regimentarza Dzieduszyckiego, – Wybuch powstania w Podhajcach, jako konfederacja halicka, – Myśli przerwania się na Pokuciu i oparcie o Stanisławów, unicestwienie, – Forteca pozbawiona dziedzica ogłasza neutralność, – Komendant pułkownik Schultzer sprzyja konfederatom, – Pomoc udzielona rozbitkom, – Agent

francuski w przejeździe przez miasto, – Wojska moskiewskie nadchodzą, – Obawy plenipotenty, – Pierwsza okupacja miasta przez Moskali, – Wybuch wojny tureckiej, – Koncentracja wojsk rosyjskich, – Zamiar stworzenia w Stanisławowie podstawy operacyjnej, – Ponowna okupacja miasta, styczeń 1769, – Założenie magazynów i szpitali, – Gniazda konfederackie w Podkarpaciu, – Przyłucki i inni infestują miasto i okolice, – Ich klęska pod Nadworną, – Jeńcy konfederacy w kazamatach stanisławowskich, – Jezuici niosą pomoc i pociechę, – Obojętność mieszczaństwa, – Epizod ormiański, – Pułaski zamierza uderzyć z Węgier na magazyny pokuckie, – Klęska Turków pod Chocimiem, – Oddalenie się frontu ku ujściu Dunaju, – Stanisławów etapem, – Straty miasta: zrujnowanie dóbr i fortecy, – Rekwizycja artylerji fortecznej, upadek handlu naddunajskiego, – Pauperyzacja mieszczaństwa, – Dostawy dla wojsk rosyjskich i cesarskich, – Apel cesarza i emigracja Ormian za Karpaty, – Zaraza 1770 r. dziesiątkuje mieszkańców, – Ostateczny podział dóbr pokuckich w 1770 r. – Kossakowska kupuje na własność klucz stanisławowski, – Rozbiór Polski, – Posunięcie się kordonu austriackiego na Pokucie, – Groźba starcia austro-rosyjskiego, – Ewakuacja miasta przez wojska moskiewskie, – Wkroczenie Austriaków

127

ROZDZIAŁ VI. OSTATNIE LATA FORTECY

137

I. Nazajutrz po zaborze, – Ustosunkowanie się ludności do nowego stanu rzeczy, – Sejmik w Stanisławowie, – Przysięga homagjalna i *pacta conventa*, – Przyjazd dziedziczki, – Nienaturalna sytuacja Stanisławowa, – Forteca ściągająca zaborcy, – Cesarz Józef II w Stanisławowie, – Zamiar wyłączenia ze względów strategicznych, – Pierwsza próba pod prątkiem tytułów, – Dalsze dążności zaborcze, – Szykany administracyjne i tendencja zdegradowania miasta w jego pozycji na Pokuciu, – „Reorganizacje administracyjne”, – Obrona kasztelanowej prawem i językiem, – Powtórna wizyta cesarska omija pałac, – Ułożenie się stosunków, – Bankiety i uroczystości pałacowe, – Rządy

kasztelanowej, starania o zagojenia ran, – Trudności ze strony administracji, – Początek parcelacji przedmieścia miasta, – Gospodarka w pasie fortyfikacyjnym, – Kłopoty z powodów reorganizacyjnych i centralistycznych dążności władz, – Zamiar sprzedaży dóbr, – W te same ręce, – Prot [= Protazy] Potocki kupuje klucz stanisławowski, – Zasługa Katarzyny Kossakowskiej 137

II. Nowy dziedzic Prot Potocki i jego polityka bankowa, – Parcelacyjna gospodarka, – Projekt rządu austriackiego restytuowania fortecy, – 1794/5, – Bankructwo Prota Potockiego, – Miasto wraz z dobrami wystawione na licytację, – Pod zarządem wierzycieli, – Wyrok komisji warszawskiej z 1801 r., – Miasto przechodzi na własność rządu, – Działalność likwidacyjna nowego „dziedzica”, – W administracji funduszu religijnego, – Opis miasta z początku XIX w., – Artylerja forteczna sprzedana na stop, – Zarządzenie zburzenia fortyfikacji, – Odroczenie decyzji 143

III. Kampanja polsko-austriacka z 1809 r. – Ofensywa księcia Poniatowskiego w Galicję, – Zajęcie Lwowa, – Ewakuacja wschodniej Galicji przez wojska austriackie, – Podjazdy polskie w Zadniestrzu, – Strzelcy konni w Stanisławowie, – Opis zajęcia miasta przez naocznego świadka, – Ziemia halicka w ogniu, – Stanisławów centrum ruchu powstańczego, – Kampanja pułkownika Strzygowskiego nad Dniestrem, – Zlekceważenie roli Stanisławowskiej fortecy dla utrzymania linii Dniestru, – Słaba obrona i ewakuacja miasta przez Polaków, – Miasto podstawą kontrakcji generała Mefeldata, – Sukcesy austriackie przerwane rozejmem 146

IV. Represje po skończonej wojnie, – Decyzja zniesienia fortecy, – Ostatnie pomiary inżynierskie, – Przekazanie miasta funduszowi religijnemu, – Rozpoczęcie robot demolacyjnych w 1812 r. – Jak długo trwała demolicja i jakie koszty, – Dalsze zacieranie śladów fortyfikacyjnych, – Stan dzisiejszy, – Zakończenie 149

ANEKSY	155
I. Materiały do historii Stanisławowa	155
II. Twierdza Stanisławowska	221
III. Korespondencja prywatna autora z lat 1938–1939, dotycząca spraw związanych z przygotowaniem książki do druku	292
BIBLIOGRAFIA PRAC CZESŁAWA CHOWAŃCA DOTYCZĄCA DZIEJÓW STANISŁAWOWA	308